

Sembolizmin Tarihi Serüveni *The History of Symbolism*

SELÇUK GÜNGÖR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Yabancı Diller Fakültesi İdari Personeli.
Ankara, Türkiye
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Foreign Languages Administrative Staff.
Ankara, Turkey

Türü: Deneme
selcuk.gungor@asbu.edu.tr

Geliş Tarihi: 9 Mayıs 2022 | **Yayın Tarihi:** 21 Aralık 2022

Sembol (Şeâir), Kelime ve Kavramsal Anlamı:

İnsanlık tarihi kadar eski olan sembolizm, hayatımızın adeta vazgeçilmez bir unsurudur. Bilerek veya bilmeyerek birçok şeyi semboller aracılığıyla öğreniriz. Aslında bir nevi semboller âleminde yaşadığımızı söyleyebiliriz.

Sembol kelimesi, İngilizcede symbol; Fransızcada symbole; Almandada symbol ve Yunancada symbolom, sumbolos, symbolum şeklinde kullanılmaktadır. Bu kelime; remiz, simge, timsal, alamet kelimeleriyle de ifade edilmekte olup duyu organlarıyla idraki imkânsız olan herhangi bir şeyi tabii bir münasebet yoluyla hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas işareti ifade etmektedir.

Şeâire/Şiâra karşılık gelen kavramlardan biri de semboldür/simgedir. Türkçede simgeler ve semboller; somut varlıkların, bir fikir veya düşüncenin yerini tutan basit işaretler şeklinde anlamlandırılmıştır. Sembolü; bir mânâyı, kavramı veya varlığı ifade eden şekil, remiz, rumuz, alâmet, nişan ve işaret olarak tanımlamak da mümkündür. Genel olarak tüm işaret, alâmet, nişan ve belirtilerle kastedilen şeyleri içine alan sembol, geniş kapsamlı ele alındığında kendi dışındaki bir şeye karşılık olmak üzere akla getirilen herhangi bir şey olarak tarif edilmektedir.

Şeâir kavramı tekili “şaîre” olan Arapça bir kelime olup dince kutsal sayılan, yerine getirilmesi, bir başka deyişle ifâsı istenilen şeyler, dinî semboller, remizler, özel belirtiler ve Allah'a ait nişâneler mânâlarına gelmektedir. Sembol, bir insanın yahut bir cemiyetin tesis ettiği bir şeydir. Her sembolün iki unsuru vardır ki onlardan biri sembolleştirilen veya sembol olarak kabul edilen madde, ötekisi de bu maddenin temsil ettiği manevi hakikattir. Bu iki unsurun işbirliğinden ortaya çıkan sembol, hayatın her sahasına ait olabilir.

Sembolün Soyut ve Somut Yönü

Zihnin dolaylı algılayış tarzına bağlı olarak sembollerin somut ve soyut olmak üzere iki yönünden bahsetmemiz mümkündür. Soyut yönü, zihnin doğrudan algılayamadığı ahlaki ve manevi alana ait gerçeklik ve anlamdır. Somut yönü ise zihnin söz konusu gerçekliği ifade etmek için ulaşabildiği tasvir ve kavramlardan oluşan beşerî tecrübedir.

Dinlerin inananlarına kazandırdığı semboller, onların yaşadıkları dünyayı özel bir perspektifle müşahade edebilmelerine imkân sağlamaktadır. Böylece insan, semboller sayesinde kendi özel konumundan çıkmakta ve diğer insanlarla kendine özgü birliktelik biçimleri oluşturmaktadır. Dinî inancın ifadesi ve dinî ritüellerle ilgili kavrayış biçimleri çoğunlukla birtakım sembollerle ifade edilir. Kutsalla iletişimin dinsel birtakım seremoni ve ritüel formları, dinî tavır ve düşüncüyü ifade eden değişik görünüşlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda inancın canlılık ve anlamını ifade eden dinî törenler, ibadetler ve bunların icra edildiği zamanlar, mekânlar ve şekiller sembolik bazı görünüşler içermektedir. Bunun yanında insanın dünyevi tavır ve davranışlarının içeriğinde bile kutsalla ilişkilendirilebilecek bazı ifade biçimleri, sembolik görünüşler her zaman gözlenebilir. Giyilen herhangi bir kıyafetin, saç ve sakal biçimlerinin, yeme-içme kültürünün, kısacası insanın etrafında onun yaşantısını anlamlı kılan her türlü eşyayla olan ilgisinde dinî sembollerin anlaşılabilir veya kolay anlaşılmayan ifade biçimleri vardır.

Şeâir-i İslam

Bütün eksikliklerden münezzehe olan Allah (cc) yeryüzünde bazı yerleri üstün tutup şereflendirmiş, buraları kendisine ibadet yapılan mekânlar kılmış ve oralarda yapılan ibadetlerin sevap ve mükâfatını kat kat çoğaltıp yükseltmiştir. Kullarına bir lütuf olarak ve onların mutluluğa giden yollarını kolaylaştırmak için peygamberlerin dilinden bunu bize haber vermiştir. Hemen her dinde mevcut olan kutsal mekân inancı, İslam dininde hac ibadeti bünyesinde yer almaktadır. Kökeni Hz. İbrahim'e (a.s) dayanan ve uzun bir tarihi geçmişi bulunan hac ibadeti, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanlara zaman ve mekân şuurunu kazandırmakta, gözlerini ve gönüllerini ilahî semboller olarak nitelendirilen mekânlara çevirmelerini sağlamaktadır. İslam'da kutsal yerler Hz. Peygamber (s.a.s) ve ilk Müslümanların yaşadıkları mekânlarda kendini göstermektedir. İslam dinini hatırlatma özelliği bulunan ve simgesel anlatım gücüne sahip olan ritüellere "şeâir-i İslam" adı verilir.

Bir ülkenin İslâm beldesi olmasının en önemli belirti ve göstergelerinden birisi, orada İslâm'ın alem ve nişanlarının bulunması ve hayatîyetini sürdürmesidir. İslâm'ın alem ve nişanlarına, başka bir ifadeyle simge ve sembollerine kısaca "şeâir" veya "şeâir-i İslâm" denilmektedir. Bunlar İslâm'ın simge ve sembolleridir. Bir coğrafyaya İslâm'ın damgasını vuran unsurlar bunlardır. İlk bakışta bir yerin ya da bir bölgenin İslâm ülkesi olup olmadığını anlamak, ancak orada İslâm'a ait simge ve sembollerin bulunmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu simge ve sembollerin en görünenlerinin başında camiler ve onlara ait minareler gelmektedir. Kur'ân, namaz, Kâbe, hac, ezan bunlardandır.

Boynunda haç işaretini taşıyan kişinin Hristiyan olduğu ya da cami olan bir yerin Müslüman bir belde olduğu anlaşılır. En azından cami orada Müslümanların yaşadığını gösterir. İslam'ın en önemli simgelerinden olan hilâl, adeta İslam'la özdeşleşmiş olup onun sadece Müslümanlar tarafından değil, birçok toplumda İslam'ın sembollerinden olduğu kabul edilmektedir. Burada dikkatimizi çeken

nokta, ayın en olgun hâli olan dolunayın değil, en az ışık verdiği yay şeklindeki hâlinin sembol olarak alınmasıdır. Bunun nedeni ise hilâlin şekli dolayısıyla değil, ismi dolayısıyla sembol olmasıdır. Hilâl bu anlamı “Allah” isminden almıştır. Bu nedenle bayrağımız üzerine Allah yazmak yerine aynı ismin eş değeri olan hilâli koymak kadar anlamlı bir şey olmamıştır.

Allah’ın nişanelerine (şeâirine) saygı göstermek gerekir. Bu nişânelerin en başında da namaz, Kâbe ve Kur’ân gelmektedir. Saygının en üst seviyesi, bireyin saygı gösterdiği şeye temiz olarak ve nefsinin yeni bir fiille uyarmış olarak yaklaşmasıdır. Bu sebepten namaz, Kâbe ve Kur’ân’a ancak temiz olan bireylerin yaklaşabilmesi mümkün görülmüştür.

Şeâir ile İlgili Naslarda Geçen Başka Kavramlar ve Tanımları:

Şeâir, Kur’ânî bir kavramdır. Bu terim Kur’ân-ı Kerîm’de Bakara, Mâide ve Hac sûrelerinde olmak üzere dört yerde geçmektedir:

“Safâ ile Merve Allah’ın nişânelerindendir”¹

“Ey iman edenler! Allah’ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm’a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin...”²

“Evet, bu böyledir. Kim Allah’a ait nişânelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâli olmasındandır.”³

“Biz o büyükbaş hayvanları da Allah’ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah’ın adını anın...”⁴

Bir yerde de meş’ar, “Meş’ar-i Harâm” şeklinde geçmektedir:

“Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat’tan dalga dalga indiğinizde Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin...”⁵

Allah’ın Şeâirine/ Nişânelerine Saygı

İlâhî şeriatlar, Allah’ın nişânelerine/şeâirine saygı ve tâzim, onlarla Yüce Allah’a yaklaşma esası üzerine kurulur. Allah’ın nişânelerine saygı duymak, onlara tâzim göstermek ve yerine getirilmesini istediği eylem ve davranışları ifâ etmek sûretiyle insanlar, Allah’a yaklaşmış ve yönelmiş olurlar. Bu durum yani Allah’ın nişânelerine saygı ile Allah’a yaklaşma hususu Allah’ın insanlar için belirlediği yolun bir gereği olmaktadır. Allah, soyut/mücerret kavramları kolay kavranabilmesi için somut/müşahhas şeylere benzetmek yoluyla insanların anlayışına indirgemektedir.

¹ Kur’ân Yolu, el-Bakara 2/158.

² el-Mâide 5/2.

³ el-Hac 22/32.

⁴ el-Hac 22/36.

⁵ el-Bakara 2/198.

Ayrt Edici Nitelik Olarak Semboller

İslâmî semboller aynı zamanda Müslümanların diğer dinî kimliklerden ve toplumsal yaşam biçimlerinden farklılıklarını ifade etmektedir. Yani şeâir-i İslâm/İslâm'ın simge ve sembolleri, Müslüman toplumun alâmet-i fârikasıdır, diğer bir deyişle ayırt edici niteliklerini oluşturmaktadır.

İslam dininde yer alan ibadetlerde semboller büyük önem taşır. Özellikle de hac, baştan sona sembollerle dolu bir ibadettir. Allah Teâlâ, “Evet, bu böyledir. Kim Allah’a ait nişânelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâlı olmasındandır”⁶ buyuruyor. Bu sebeple sembolleri iyi anlamak gerekiyor. Dıştan bakıldığında sembolik davranışlar şeklinde gözükken hacdaki her fiil ve davranışın bir anlamı, mümini eğitici ve bilinçlendirici bir yönü vardır.

Hakikati Bize Semboller Gösterir

Şunu çok iyi bilmemiz gerekir ki eğer bir yerde semboller üzerinden konuşuluyorsa orada o sembollerin işaret ettiği hakikatler var demektir. İnsanoğlu var olduğu günden beri duygu ve düşüncelerini izah etmek için değişik yollar denemiştir; düşüncelerini, anlama ve yorumlama kapasitesine göre çeşitli kalıplara sokarak ifade etmeye çalışmıştır. Bazen de zamanla kullanmış olduğu günlük dilin dışında çeşitli işaret ve sembolleri kullanmak suretiyle iletişim kurmaya devam etmiştir. İnsanoğlu genellikle görünmeyen âlemde olup müşahede edilemeyen alana ait yapılan çalışmalarda sembollere ihtiyaç duymuştur.

İbadetlerimizi yerine getirirken bazı şeyleri sorgulayamayız. Örneğin “namaz kılarken neden rükû yapıyoruz?” veya “rükû eğilerek değil de başka bir formda neden olmamış?” diyemeyiz. Elbette ritüellerin hikmetiyle ilgili yorumlar yaparız ve hikmetini öğreniriz; ancak ibadet ritüellerini vaz’eden şâri’dir. İbadetler Allah nasıl emretti ve elçisi nasıl gösterdi ise öyle yapılır. Mümin ihtiyacını Allah (cc) ve Resul’ünün (s.a.s) sunduğu program dâhilinde yerine getirir. Dolayısıyla ibadetlerin şekli ve yapılışı konusunda aklen yapılacak açıklamalar, nihayet bir yorumdan öteye geçmez. Bu alanda akla gelebilecek pek çok sorunun cevabı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) “Ben nasıl namaz kılıyorsam siz de öyle kılın!”⁷, “Haccın yapılışına ilişkin uygulama, fiil ve davranışlarını benden alın!”⁸ buyurmuştur ve onun için bu ibadetler böyle yapılmaktadır.

Mabetlerin Toplum Hayatındaki Yeri - Şiârdan Şuûra:

Belli bir zaman ve mekânda gerçekleştirilen hac ibadeti bir anlaşma olmaksızın bütün inananlarını manevi bir ittifak anlayışına götürmektedir. Birçok dinde mabetler -Allah mekândan münezzeh-tir- bir nevi Allah'ın evi olarak görülmüştür. Mabetlerin toplum hayatında önemli bir yeri vardır. İlahî dinlerde mabetlerin birleştirici olduğu kadar toplumu eğitici ve onları ahlaki yönden yetiştirici yönleri vardır. Kutsal olarak kabul edilen dağ, nehir ve şehir gibi yerlerin ise o dine bağlı olan insanları bir araya getirip birlik, beraberlik ve dayanışmayı sağladığı tespit edilmiştir. Bu kutsal yerleri ziyaretin,

⁶ el-Hac 22/32.

⁷ Buhârî, “Edeb”, 27.

⁸ Nesâî, “Menâsik” 220.

SELÇUK GÜNGÖR | Sembolizmin Tarihi Serüveni | *The History of Symbolism*

kişiyi günahlarından tamamen arındırdığı ve Tanrı'ya yakınlaştırdığı göz önünde bulundurulduğunda mekânın kişinin psikolojisi üzerinde çok önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Şu kadar var ki ibadetlerin görünen yönlerinin yanı sıra çeşitli hikmetlerinin de varlığı inkâr edilemez. Dolayısıyla onların şekillerinin ve yerine getiriliş biçimlerinin öğrenilmesi kadar hikmetlerinin de anlaşılmasına çalışılması önemli bir ihtiyaçtır. Özellikle de hac gibi bünyesinde pek çok sembolik anlamlı fiili bulunan ibadetlerin özünün ve ruhunun yakalanabilmesi açısından bu ayrı bir önem taşımaktadır.

Hac ibadeti için dış görünüşü itibariyle sembolleri andırıp gerçekte ise çeşitli ruhi eğitimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların toplamından ibaret olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Namaz kılmak ve oruç tutmak da İslâm'ın en büyük şeâirindendir. Yani İslâm'ın simge ve sembolü olan davranışlarındandır ve bunlara yönelik inkâr veya tahfif bireyi dinden çıkarır.

Bunların ötesinde cami ve mescitler, ezan okunması, cemaat ile namaz, -meselâ cuma ve bayram namazları- hac, hacdaki menâsik ve özel yerler dinin şeâirindendir. Başörtüsü, kurban, minare ve alem de İslâm'ın simge ve belirtilerindendir. Kısacası Allah'ın (cc) şeâiri/nişâneleri, alâmet ve işaretleri çoktur. Yüce Allah'ı (cc) hatırlatan bütün şeyler O'nun şeâiridir ve bunlara saygı ve hürmet Allah'a (cc) saygı ve hürmet anlamına gelir ve aksi de O'na saygısızlık ve itaatsizlik olur.

Müslümanın kolektif kimliğinin sosyal ve günlük hayattaki tezahürleri "şeâir-i İslâm" diye bilinen değerlerdir. İslâm'ın tanıtıcı, özel ve vazgeçilmez simgeleri Allah'ın kendisine itaat vesilesi ve işareti kıldığı İslâm'ın ve İslâmî hayat tarzının alâmetleri bu değerlerdendir. Bu değerler, Müslümanlarca her daim yaşatılmalı ve yüceltilmelidir. Bu değerlerin yaşatılması ve yüceltilmesi Müslüman kimliğinin ve ümmet bilincinin canlılığını daim kılacaktır.